

ΕΤΑΙΡΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

**Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΦΑΣΗ
ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ**

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2001

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ

ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΚΡΗΤΙΚΕΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΙΣ

Δύο ίσως θα μπορούσαν να θεωρηθούν τα ζητούμενα με τα οποία θα όφειλε να καταλήξει ένα επετειακό συμπόσιο για την τελευταία πράξη, τη δραματική έξοδο, της εποχής των Κρητικών επαναστάσεων. Πρώτον θα ήταν ίσως χρήσιμο να αναστοχαστούμε επί των συζητήσεων του συμποσίου για να σταθμίσουμε το νέο κεκτημένο της γνώσης που προέκυψε από αυτή τη συνάντηση. Δεύτερο θα ήταν κατά τη γνώμη μου εποικοδομητικό να επιχειρήσουμε κάποιες αναγωγές, που θα συνέτειναν, με τον ανελλισσόμενο διάλογο, στην επιστημονική συγκρότηση του ειδικότερου πεδίου της ιστορικής έρευνας στο οποίο εντάσσεται η αλληλουχία των γεγονότων των οποίων την εκατοστή επέτειο τιμήσαμε με το συμπόσιό μας.

Ως προς το πρώτο ζητούμενο θα μπορούσαν να γίνουν, πολύ συνοπτικά, οι ακόλουθες επισημάνσεις. Το συμπόσιο «Η τελευταία φάση του Κρητικού Ζητήματος» κατόρθωσε πιστεύω, να αναδείξει το ενδιαφέρον και τη σημασία της νεότερης και σύγχρονης ιστορίας της Κρήτης. Εμβόλιμο, όπως συνέπεσε λόγω της επετείου, μεταξύ των Διεθνών Κρητολογικών Συνεδρίων, συνέτεινε στην ανάδειξη της νεότερης ιστορίας της Κρήτης ως κλάδου της έρευνας με πρωτογενές επιστημονικό ενδιαφέρον, αποκαθιστώντας έτσι την αυτοτέλεια της περιόδου αυτής της Κρητικής ιστορίας που συχνά στη διεθνή επιστήμη επισκιάζεται από τη λαμπρότητα παλαιότερων εποχών του πολιτισμού της Μεγαλονήσου, όπως ιδίως του Μινωϊκού πολιτισμού και του πολιτισμού της Βενετοκρατίας.

Η συμβολή αυτή του συνεδρίου που από επιστημονικής απόψεως δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητη, για να εδραιωθεί και να έχει την επιθυμητή συνέχεια που θα καθορίζεται πλέον από τη λογική του ανελλισσόμενου επιστημονικού προβληματισμού και όχι την επετειακή διαπραγμάτευση της ιστορίας, οδηγεί προς τις μεθοδολογικές επιταγές του δεύτερου ζητούμενου που εντοπίσαμε προηγουμένως. Όπως περιγράψαμε το δεύτερο αυτό ζητούμενο, δηλαδή την επιστημονική συγκρότηση του αντικειμένου της έρευνας, αναφέρεται κυρίως στην καθιέρωση της νεότερης ιστορίας της Κρήτης ως ανεγνωρισμένου και επιστημονικά νόμιμου εξειδικευμένου κλάδου της διεθνούς επιστήμης, όπως ακριβώς συμβαίνει δηλαδή με τις προγενέστερες φάσεις του πολιτισμού της Κρήτης, που αναφέραμε προηγουμένως, και που όντως κατέχουν επίσημη θέση στη διεθνή διαδικασία παραγωγής της επιστημονικής γνώσης.

Για να συντελεστεί το ζητούμενο αυτό πρέπει να ικανοποιηθούν, πιστεύω, δύο μεθοδολογικά προαπαιτούμενα. Πρώτον η σύγκριση, η θεμελιώδης δηλαδή μέθοδος των επιστημών του ανθρώπου, που καθιστά τα δεδομένα της ανεκδοτολογικής συναγωγής στοιχεία επιστημονικής ανάλυσης. Η σύγκριση συντελείται με τη σύνδεση της μεμονωμένης περίπτωσης με θεωρητικούς προβληματισμούς, με την τρέχουσα προσπάθεια

δηλαδή να διερευνηθούν συστηματικά και να σταθμιστούν τα μεγάλα –συχνά άλματα και συνεχώς επανερχόμενα– προβλήματα ερμηνείας της κοινωνίας. Έτσι καθίσταται δυνατός ο συστηματικός συσχετισμός με άλλα ιστορικά ζητήματα και αναδεικνύεται το γενικότερο ενδιαφέρον του μεμονωμένου ιστορικού γεγονότος. Η συγκριτική θεώρηση δηλαδή αποτελεί το κλειδί για να καταστεί προφανής η σημασία του επί μέρους, του ειδικού, του περιθωριακού συχνά περιστατικού ή εκδήλωσης, σε ένα ευρύτερο κοινό μελετητών και να ενταχθεί έτσι στον παραγωγικό διάλογο της επιστήμης.

Δεύτερο μεθοδολογικό προαπαιτούμενο είναι η συνολική θεώρηση. Το μεμονωμένο γεγονός, το περιστατικό που εντοπίζεται σε μια συγκεκριμένη στιγμή και προσφέρεται για το λόγο αυτό και σε επετειακές λειτουργίες και ως εκ τούτου σε πολλαπλές ιδεολογικές αναγνώσεις, μπορεί να ιδωθεί και σε μια τελείως άλλη οπτική αν ενταχθεί σε αλληλουχίες γεγονότων που συγκροτούν μακρύτερες διάρκειες ιστορικού χρόνου. Ως εκ τούτου το μεθοδολογικό ερώτημα αναφέρεται στη δυνατότητα να εξετάσουμε την Κρητική εξέγερση του 1897 που προκάλεσε τη μεγάλη σφαγή του Ηρακλείου τον Αύγουστο του 1898 –το επετειακό γεγονός– και οδήγησε τελικά με την επέμβαση των μεγάλων δυνάμεων στην αυτονομία της Κρήτης, ως την απόληξη μιας μακράς «εποχής επαναστάσεων» στη μεγαλόνησο από το 1770 ως το 1897.

Κατά τη γνώμη μου η αφετηρία της «εποχής των επαναστάσεων» στην Κρήτη θα μπορούσε να τοποθετηθεί στο 1770 μάλλον παρά στο 1821 για να γίνει κατανοητή η βαθύτερη κοινωνική δυναμική των εξεγέρσεων, οι οποίες προϊόντος του δεκάτου ενάτου αιώνα αποκτούν μεν πιο ευδιάκριτη εθνική χροιά, κατοπτρίζοντας το πνεύμα των καιρών, διά του 1770 όμως συνδέονται με μια παλαιότερη παράδοση κοινωνικής διαμαρτυρίας στη μεγαλόνησο. Αυτή η διαπλοκή προσφέρει δύο πλεονεκτήματα για μια πληρέστερη ιστορική οπτική. Πρώτον επιτρέπει τον συσχετισμό των φαινομένων της Κρητικής ιστορικής εμπειρίας με διάχυτα φαινόμενα του Μεσογειακού κόσμου και έτσι διανοίγει τη δυνατότητα της σύγκρισης. Δεύτερον εντοπίζει αποτελεσματικότερα και πειστικότερα τα φαινόμενα των επαναστάσεων στη δυναμική της Κρητικής κοινωνίας. Η συνολική θεώρηση δημιουργεί μια πληρέστερη ιστοριογραφική βάση για τη συγκριτική προσέγγιση και ερμηνεία των φαινομένων των κρητικών επαναστάσεων. Υπό αυτούς τους όρους οι Κρητικές επαναστάσεις, 1770-1897, ως ενιαίο ιστορικό φαινόμενο ή ως ιστορική εποχή, θα μπορούσαν να ερμηνευθούν σε συσχετισμό προς τις θεωρίες των επαναστάσεων που επεξεργάστηκαν κοινωνικοί στοχαστές από τον Alexis de Tocqueville και τον Karl Marx ως τον Crane Brinton και τους σύγχρονους μας μελετητές J. Davies και Charles Tilly.

Τα δύο μεθοδολογικά ζητούμενα που εντοπίσαμε, η συγκριτική προσέγγιση και η συνολική θεώρηση διαπλέκονται στην επιστημονική συγκρότηση ενός πεδίου έρευνας, οπωσδήποτε όμως ό,τι αποκαλέσαμε συνολική θεώρηση, η αποκατάσταση δηλαδή ευρύτερων ενοτήτων ιστορικού χρόνου, προηγείται διότι η σύγκριση θα μπορέσει να επιχειρηθεί αξιόπιστα μόνο επί τη βάση του πραγματολογικού υποβάθρου που θα της προσφέρουν ιστορικές θεωρήσεις αυτού του τύπου. Για να καταστεί δυνατή ειδικότερα η συνολική θεώρηση της εποχής των Κρητικών επαναστάσεων αναγκαία μεθοδολογική προϋπόθεση είναι η αποκατάσταση της εικόνας της κοινωνίας της Κρήτης με δύο κυρίως άξονες: α. τις σχέσεις Χριστιανών και Μουσουλμάνων και β. τις συνθήκες που δημιουργεί το υλικό υπόβαθρο της ζωής των ανθρώπινων κοινοτήτων και η πίεση του πληθυσμού πάνω στους διαθέσιμους φυσικούς πόρους. Η δυναμική που συνδέεται και με τους δύο αυτούς άξονες της εικόνας της κρητικής κοινωνίας διαφαίνε-

ται και εκφράζεται με αντιθέσεις και ανταγωνισμούς. Η ανάκτηση του κοινωνικού αυτού κλίματος και η κατανόηση των παραγόντων που το συνθέτουν θα συνέτεινε ουσιαστικά στην ερμηνεία των επαναστάσεων της Κρήτης.

Οι σημαντικότερες πηγές για το έργο αυτό είναι οι πρωτογενείς μαρτυρίες του δεκάτου ενάτου αιώνα, ιδίως το αρχαιακό υλικό που σταδιακά έρχεται στο φως. Σημαντική είναι και η μαρτυρία των ξένων παρατηρητών της Κρήτης κατά την «εποχή των επαναστάσεων», όχι μόνο του Pashley (1837), που έχει αρκετά χρησιμοποιηθεί, αλλά και του Spratt (1865), όπως και του Hoeck (1823) και του Raullin (1869). Συναφείς είναι και οι πολύ μεταγενέστερες παρατηρήσεις και διαπιστώσεις του Leland Allbaugh, του οποίου ο εμπειρισμός στο ελάχιστο αξιοποιημένο έργο *Crete: A study in underdevelopment* (Princeton 1953), θα έπρεπε να είχε επισύρει μεγαλύτερη προσοχή μεταξύ των ιστορικών διότι προσφέρει ακριβώς μια εμπειρική σκιαγραφία του χαρακτήρα της Κρητικής κοινωνίας πριν την εποχή των μετασχηματισμών που συνεπιφέρει η νεωτερικότητα και συνεπώς μπορεί να λειτουργήσει ως φακός διά μέσου του οποίου θα μπορούσε να γίνει ορατό το προνεωτερικό κοινωνικό σκηνικό της εποχής των επαναστάσεων. Οι μαρτυρίες αυτών των πηγών, ιδίως των ταξιδιωτικών κειμένων του δεκάτου ενάτου αιώνα, θα πρέπει να εμπλουτισθούν και να διασταυρωθούν με αρχαιακό υλικό για να έχουν βασιμότητα και στερεότητα οι σχετικές διαπιστώσεις. Ευτυχώς τα τελευταία χρόνια τόσο η οργάνωση των αρχαιακών μονάδων στη μεγάλη όση και ο μόχθος των επί μέρους μελετητών της ιστορίας της Κρήτης, έχουν δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για τη δημιουργική αυτή διασταύρωση της μαρτυρίας των πηγών. Με τον εμπλουτισμό του φάσματος των πηγών η αποκατάσταση της συνολικής εικόνας της κοινωνίας γίνεται πληρέστερη, ιδίως στις λεπτομέρειες και τις φωτοσκιάσεις της, και έτσι γίνεται δυνατή και η κατανόηση της κοινωνικής δυναμικής που εκφράζεται με τις εξεγέρσεις και κλιμακώνεται με τις επαναστατικές κινήσεις, όταν οξύνονται οι αντιθέσεις και οι πολιτικές συγκυρίες.

Το αίτημα του εμπλουτισμού και της πολυεπίπεδης διασταύρωσης των πηγών της νεότερης ιστορίας της Κρήτης θέτει φυσικά και το ζήτημα μιας σοβαρής εκ νέου ανάγνωσης της ιστοριογραφίας των Κρητικών επαναστάσεων. Επειδή ενδεχομένως η φιλολογία αυτή θεωρείται από τους σύγχρονους μελετητές ξεπερασμένη από πολλές απόψεις ως πηγή πληροφοριών και από τη σκοπιά μιας κριτικής θεώρησης των πραγμάτων εκλαμβάνεται ως έκφραση της συμβατικής αντίληψης που μεταγράφει την ιστορική εμπειρία σε εθνικό θρόλο, η μελέτη της έχει παραμεληθεί και οι σχετικές πηγές, συχνά μεγάλης πνοής συνθέσεις με επικό πράγματι χαρακτήρα, παραμένουν στο περιθώριο. Πιστεύω όμως ότι παράλληλα προς τη μελέτη του ευρωπαϊκού και αμερικανικού τύπου ή των αθηναϊκών εφημερίδων ή προς τη συναγωγή των εικαστικών μαρτυριών σε σχέση με τις Κρητικές επαναστάσεις, δεν πρέπει να παραμελούμε και ό,τι έγραψαν οι ίδιοι οι Κρήτες για τις επαναστάσεις τους. Ας μη ξεχνούμε ότι και ο τύπος και οι εικαστικές μαρτυρίες αποτυπώνουν εξίσου συμβατικές αντιλήψεις και προσλήψεις της εποχής και του κοινωνικού περιβάλλοντος σε σχέση με τα γεγονότα, όσο και η μαρτυρία της εθνικιστικής ιστοριογραφίας.

Είναι συνεπώς αναγκαίο να μελετηθεί το πώς κατανόησαν και ερμήνευσαν οι ίδιοι οι Κρητικοί τις επαναστάσεις τους και πώς διέπλασαν τη σύγχρονη συλλογική τους ταυτότητα με αγωγή αυτές τις ερμηνείες, δημιουργώντας τη δάση, μέσα στα ιδεολογικά συμπραζόμενα του δεκάτου ενάτου αιώνα, για το διανοητικό περίγραμμα εντός του οποίου ακόμη ουσιαστικά και σήμερα, στο τέλος του εικοστού, ερμηνεύονται οι

Κρητικές επαναστάσεις. Νομίζω ότι η σοβαρή μελέτη της ιστοριογραφίας των Κρητικών επαναστάσεων, ιδίως της ιστοριογραφικής μεθόδου και λογικής των έργων του Κριτοβουλίδη, του Κονδυλάκη, του Βαρδίδη, του Βυβιλάκη και άλλων, αποτελεί αναγκαίο στοιχείο της αποκατάστασης της συνολικής εικόνας της «εποχής των επαναστάσεων» της Κρήτης και κατ' επέκταση ουσιώδες μέρος του ζητουμένου της επιστημονικής συγκρότησης του μεγάλου αυτού κεφαλαίου της Κρητικής ιστορίας, που αξίζει, μπορεί και πρέπει να αποβεί, με τη δική μας επιστημονική προσπάθεια, τμήμα της γενικότερης ιστορίας του Ευρωπαϊκού και Μεσογειακού κόσμου κατά την «εκατονταετηρίδα της ελευθερίας των εθνών».

